

Aftenposten 19/2-02 aften (1962) 102999

DEN NORSKE LÆRERAKSJON FOR TYVE ÅR SIDEN

I. Brevet til nazimyndighetene

For Aftenposten av lektor HELGA STENE

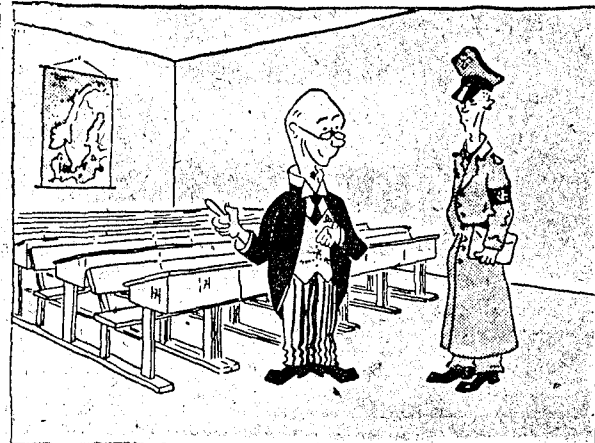
I
For tyve år siden satt tusenvis av lærere utover Norges land og skrev brev til nazi-myndighetene. Det var menn og kvinner i folkeskolen, framhaldsskolen og den høyere skole. Brevets innhold var dette: «Jeg finner ikke å kunne medvirke til en oppdragelse av Norges ungdom etter de linjer som er satt opp for NSUF's ungdomstjeneste, da dette strider mot min samvittighet. Da et medlemskap i Norges Lærersamband etter landslederens uttalelse blant annet pålegger meg forpliktelse til en slik oppdragelse og det dessuten stiller andre krav som strider mot mine tilsetningsvilkår, finner jeg å burde meddele at jeg ikke kan betrakte meg som medlem av Lærersambandet».

De lærere som 20. februar 1942 sendte dette brevet, visste at det kunne gjelde stilling, frihet og liv for dem. De visste at de kunne bli underkastet tortur hvis nazi-myndighetene satte seg fore at de ville få rede på hvordan aksjonen var startet og hvordan de hemmelige forbindelser foregikk.

Det var en periode da de fleste voksne mennesker, iallfall i de større byer, konstant gikk mer eller mindre sultne. I Oslo var det mange husholdninger som ikke engang hadde poteter. Middag var svært ofte kålrabi og klippfisk eller fiskepølse. Tran var ikke bare medisin, men et viktig næringsmiddel — i lange perioder det eneste man hadde til stektefett.

Ute i verden, hvor vår egen regjering og væpnede styrker arbeidet for vår frihet sammen med de allierte, hadde en nettopp opplevd at Singapore falt. Liksom Frankrikes fall syv måneder før hadde gitt Tyskland nærmest fritt slag på Europas kontinent og skapt stor depresjon hos de okkuperte folk, var nu den siste allierte bastion i Det fjerne østen falt, og aksemaktene hadde fritt slag der. En hadde følelsen av at den endelige seier igjen var skutt ut på ubestemt tid.

Det falt i min lodd utenlands under de siste krigsår og etter krigen av og til å gjøre rede for den aksjon som ble fulgt med den største interesse av våre allierte, av folk i nøytrale land, og av Hitler-myndighetene i Tyskland. En måtte da være at i Norge kunne man ikke opptre annet enn som individ. Der var ingen valgte tillitsmenn til å opptre på andres vegne, eftersom Stortinget og de politiske partier var opphevet i september 1940, kommunestyrene og skolestyrene fra 1. januar 1941, og de fleste yrkesorganisasjoner og kulturelle organisasjoner fra sommeren 1941, efterat 43 organisasjoner hadde protestert overfor den tyske riks-

Påbudet om at elever som krenket NS skulle utvises og anbringes i særlige oppdragsanstalter inspirerte Bjarne Waakvik til denne tegning, som stod i Norsk Tidens i London med følgende tekst: — Og her har vi klasse 3 C hvor vi efter herr skoleinspektørens ordre har utvist den engelskevennlige jøssingminoritet av elevene for å opprettholde ro og orden.

kommissar over de rettsløse forhold. Når en gruppe ville opptre samlet, kunne det derfor bare skje ved koordinert individuell opptreden, hver enkelt sendte sitt personlige ultimatum. Vi var kommet ned til selve demokratets klippegrunn; den enkelte borger og det direkte personlige ansvar for samfunnets anliggender.

Når en da også kunne fortelle om de fryktelige følgene av dette protestskrevet for svært mange av dem som hadde skrevet under det, men hvordan det på den annen side reddet norsk ungdom fra å bli nazifisert, da kom ofte følgende spørsmål: «Men er da de norske lærerne en samling helter?» Til det var jo bare å svare at de norske lærerne er som lærere flest, en samling ganske alminnelige mennesker.

Det kan kanskje også i Norge idag interessere å minne om en utvikling som førte til at 12—14 000 alminnelige mennesker følte et slikt ansvar.

La oss først minne om en velkjent episode fra høsten 1940 da en ennu kunne opptre åpenlyst. Det var blitt kjent at alle lærere skulle få seg tilsendt krav om å underskrive en lojalitetserklæring overfor nazimyndighetene. De fire store lærerorganisasjoners formenn sendte beskjed til sine medlemmer og rådet til at en i så fall ikke underskrev, men sendte en erklæring om: «at jeg vil være tro mot mitt lærerkall og min samvittighet, og at jeg på grunnlag herav, heretter som hittil følger de bestemmelser som rettmessig blir gitt av mine overordnede». Denne formelen ble for mange som en trylleamulett, den gav trygghet og ro.

Myndighetene gav opp planene om å sende lojalitetserklæringen. Men folk lærte formelen utenat, eller gikk med den i sin lommebok for å kunne bruke den i påkommende tilfelle også i andre situasjoner. Saken viste hvor viktig det var å forutse og forberede. Og forberedelser viste seg ofte å komme til nytte selv om begivenhetene utviklet seg anderledes enn en hadde forutsett.

Om nazifiseringsplanene var blitt satt i verk ett år tidligere, er det usikkert om en hadde vært klar til å motstå dem, men etter hvert var det utviklet et visst psykologisk beredskap. To meget viktige forutsetninger for dette var: 1. At der var skapt kontakt og at der ble sørget for pålitelige og saklige informasjoner i en tid da all presse var under sensur og radioapparatene var konfiskert. 2. At der var skapt en følelse av økonomisk trygghet var at en gruppevis arrangerte seg slik at den som stod i fare for å bli avsatt, fengslet eller henrettet, visste at den ville bli de nødvendige økonomiske bidrag, slik at ens familie ikke skulle sulte, men isolert i trygghet, trygghet skapte fatalisme og var nazismens viktigste forbundsfeller.

En rekke av de enkeltbegivenheter som gikk forut for den store protestaksjon for tyve år siden, er vel kjent gjennom monografier, gjennom artikler og gjennom de store samleverk om krigstidens historie. Her skal helst dras frem enkelte forhold som ikke har fått noen særlig publisitet, men som sikkert har spilt en viss rolle for utviklingen. I det følgende gis de

Fortsatt side 9, spalte 1.

skulle på foredragsturné høsten 1940. Fra det distrikt hvor han skulle begynne, kom en ung kvinnelig lektor, med tysk hovedfag og solid kjennskap til nazismen, ens ærend til Oslo for å få hjelp og stimulans. Resonnementet blant hennes kolleger var: Siden vi må vente det første møte av dette slag, kan det vel ha sin betydning hvordan foredragsholderen blir møtt. I hui og hast fikk en skaffet Haag-konvensjonen for at den kunne gjøres kjent for foreldre og kolleger, og med tanke på gymnasiastene ble det også sendt utdrag av Haag-konvensjonen på fransk, slik at den kunne brukes som undervisningsstoff. Foruten lærere ble nemlig også foreldre og elever innbudt til møtet. Uken etter fikk en følgende rapport: Foredragsholderen hadde i sin innledning bl. a. sagt at Haag-konvensjonen gav tyskerne rett til å gjennomføre sin skolepolitikk i Norge. Tilhørerne visste dette var løgn. Da det etter foredraget var anledning til å stille spørsmål, stod en utenbys herre opp og sa: «Tør jeg spørre hvilken paragraf i Haag-konvensjonen foredragsholderen sikter til i sin innledning?» Svar: «Haag-konvensjonen er slikt et svært verk at det kan man jo ikke dra med seg på en foredragsreise, så jeg kan ikke akkurat sitere paragrafen». Der satt forsamlingen, og omtrent alle sammen hadde sett den lille trykksaken på noen sider som Haag-konvensjonen utgjør. Dermed var grunnen fullstendig slått unna alt det som ellers var sagt i foredraget. Lærerne ved denne skole sørget for å sende beskjed til nabobyen; hvor neste foredrag skulle holdes, slik at den nazistiske foredragsholder ble møtt med akkurat samme reaksjon der. Det ble slutt på foredragsturnéen, som også skulle gått til Vestlandet. Det er ett av de mange eksempler på hva det betydde med ett eller to våkne, initiativrike mennesker i en krets.

Våren 1941 ble der holdt en utstilling i Oslo om den tyske Hitler-Jugend, den nazistiske ungdomsorganisasjon. Det ble gitt ordre til at både folkeskolen og den høyere skole skolevis og klassevis skulle se utstillingen. Folkeskolene skulle gå først, og det fortelles mange historier om hvordan de gikk i raskt tempo og med nedslåtte øyne, gjennom utstillingslokalene uten å se. Den høyere skole skulle gå uken etter og fikk derved litt mer tid på seg til underhandling og samråd. Der var mange hektiske konferanser og småmøter mellom lærere og mellom gymnasiaster, og til slutt et stort møte av representanter for lærerne ved alle de høyere skoler i Oslo og Aker, hvor en i dypt alvor bestemte seg til ikke å gå på utstillingen. Lærerne skulle gå på skolen, som vanlig oppholde seg der.

enkelte episoder i den fremstilling som de nådde Oslo like etter hendene, og slik ble de brukt i opplysningsvirksomheten for å hjelpe folk rundt i andre deler av landet i tilfelle de skulle komme i en lignende situasjon.

Allerede i september 1940 på hemmelig møte av Kvinnelige Akademikeres Oslo-gruppe hvor der var flere Tysklandseksperter tilstede som kjente den tyske, nazistiske oppdragelses mål og metoder, tok man opp spørsmålet om hvordan vi kunne møte lignende krav her. Det ble da pekt på at mange bra tyskere som burde gjort motstand mot nazismen sa: «For min families skyld må jeg finne meg i dette nye, ellers risikerer jeg å bli avsatt». En måtte prøve å skape en slik innstilling og en praktisk løsning av de økonomiske problem så folk ikke skulle behøve å frykte sult og nød. Den sterke skulle kunne si: «Jeg kan gjøre det som er rett, uten å være engstelig for min familie». Den svake skulle ikke kunne si: «For min hustru og mine barns skyld er jeg nødt til å gi etter for nazikravene». Professor Kristine Bonnevie tok initiativ til en hjelpeorganisasjon som skulle sørge for økonomisk støtte til universitetsfolk hvis Universitetet ble stengt eller hvis noen av lærerne ble avsatt og kom i økonomiske vanskeligheter. Og så rullet sneballen.

Til å begynne med trodde de fremtredende nazistiske skolefolk at de skulle overbevise oss. Derfor ble det holdt en rekke propaganda-møter for nazismen. Noen steder ville gode nordmenn ikke gå, og nazitalerne stod overfor nesten i tomme benkerader. Det var en triumf og hadde stor propagandisk virkning. Andre steder eller i andre kretser kunne folk være mer engstelige og våget ikke å la være å gå, men der opplevet de kanskje en høyst uregjerlig forsamling, som hostet og harket, lo og kom med bemerkninger, slik at mange som hadde gått dit engstelige, forlot møtet i trygg forvisning om at vi er mange som står sammen.

den dag de var tilsagt å gå på utstillingen. Ved noen skoler lot en tilflytte elevene beskjed om at hvis de ikke kom på skolen den dagen, ville en melding fra foreldrene bli godtatt, selv om der ikke var angitt grunn. Det var visstnok den første aksjon i Oslo hvor en stor gruppe av lærere virkelig opptrådte klart opprørske. Kravet om at elevene skulle komme med melding hvis de var forhindret fra å møte frem, førte jo til at man fikk se at man hadde foreldrene på sin side. Det ble en ganske liten gruppe elever fra hver skole og noen få nazistiske lærere som lystret ordre. Det sviktende besøk på Hitler-Jugend-utstillingen var en av de første, store seire. Og det var gymnasiastenes og lektorenes seier.

Våren 1941 ble det kjent at sprogundervisningen i folkeskolen skulle skiftes over fra engelsk til tysk. I den anledning ble det holdt et møte med representanter for universitetslærerne, studentenes tillidsmenn, lektorer i den høyere skole og representanter for folkeskolen. Der var samstemmighet om ønskeligheten av å protestere. Student-tillidsmennene forsikret at de ville bruke sin innflytelse for å hindre at studentene stillet seg villige til tyskundervisning hvis lærerne i folkeskolen nektet. Møtet førte til at det ble skrevet en henstilling om å utsette undervisningen i tysk med en helt holdbar pedagogisk begrunnelse, idet det ble fremhevet at det ville være umulig å begynne med effektiv tyskundervisning i sjette klasse før den norske grammatikkundervisningen fra femte klasse av hadde tatt sikte på dette. Selv om denne henstilling var helt pedagogisk i sin formulering, var det jo ingen som var i tvil om at den også hadde et politisk grunnlag. Det var derfor særlig betydningsfullt at den ble underskrevet av over 90 prosent av dem som kunne komme på tale som tysklærere i folkeskolen, nemlig alle folkeskolelærere som hadde examen artium. Selv om aksjonen ikke førte frem, hadde den sin store betydning som eksempel på at en stor gruppe lærere ved sin underskrift var villig til å slå et slag for våre oppdragelsestradisjoner.

(Fortsettes imorgen aften).

→ *W*
Aftenposten 19/2 1962